

■ KELEMEN Bálint Zoltán¹

Szádvár – Tiéd a vár!

■ **Kivonat:** Az alig ismert magyarországi Szádvár modern kori történetének egy újabb jelentős fejezetéhez érkezett. A Nemzeti Várprogram keretében megvalósuló beruházással a romvár biztonságosan látogatható lesz, emellett jelentős volumenű fal menekül meg a pusztulástól. A legújabb helyreállítási tervek elkészültek, hamarosan kezdetét veszi ezek kivitelezése. Ehhez nagyban hozzájárult a bő egy évtizede létesült Szádvárért Baráti Kör tevékenysége nyomán kialakult széles körű társadalmi és szakmai összefogás. Ennek a bemutatásán túl a tanulmány felvillantja azokat a döntéseket, amelyek alapjaiban befolyásolták a legújabb műemlék-helyreállítási koncepciót.

■ **Kulcsszavak:** Szádvár, romkarakterológia, örökségturisztikai fejlesztés, vármentés, Nemzeti Várprogram, örökségvédelmi tervezés

■ A szádvári vár modern kori története korántsem tekinthető átlagosnak. Az, hogy a romvárról ma egyáltalán szó esik, nagyban köszönhető egy amatőr vármentő egyesület, a Szádvárért Baráti Kör több mint egy évtizedes állagmegóvó, ismeretterjesztő tevékenységének, aminek eredménye egy széleskörű társadalmi és szakmai összefogás lett. Munkájukat nem csupán díjakkal ismerték el, hanem tevékenységük híre állami döntéshozói körökig ért el, aminek köszönhetően az alig ismert Szádvár bekerült a Nemzeti Várprogramba.

A TUSNAD 2018 konferencián elhangzott előadásom² és jelen tanulmány Szádvár rövid történetét mutatja be a legújabb, a Nemzeti Várprogram keretében megvalósult kutatással és építészeti tervezéssel bezáróan.

Az alig ismert Szádvár

■ A szádvári vár impozáns romja Magyarország északkeleti részén, Aggtelektől keletre, Szögliget községtől mintegy 2 km-re északra található egy érintetlen, gyönyörű természeti környezetben, egy 150 m magasra kiemelkedő mészkőhegy tetején. A kb. 11 000 m² alapterületű vár Magyarország legnagyobb középkori hegyi romvára, túlnyomórészt még feltárára váró, hatalmas, összefüggő régészeti lelőhely, egyúttal természetvédelmi terület is. A várom egy 178 hektáros erdőművelés alatt álló telken fekszik. A rom személygépkocsival Szögliget irányából csak a Szalamandra-házig – az egykori határórlaktanyáig – közelíthető meg. Innen gyalogosan haladhatunk tovább nyugati irányba, majd az út a várhegy nyugati lejtőjén kettéágazik. A déli út a Felső-vár kapujához vezet, míg az északon az

1 Építésmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök, Közti Zrt., Budapest, Magyarország.

2 Az előadás a 2018. október 18–20. között Kolozsvárott zajló, Az épített örökség mint a kulturális örökség kivételes része – örökség és védelem a XXI. században tematikával megszervezett Az épített örökség felújításának elméleti és gyakorlati kérdései nemzetközi konferenciasorozat – TUSNAD 19. ülészakának második napján hangzott el. [szerk. megj.]

Szádvár – The Castle is Yours!

■ **Abstract:** The barely-known Hungarian Szádvár Castle has arrived at yet another significant chapter of its modern history, as, with the investment provided by the National Castle Project, the castle ruin will be safe for visiting, moreover, a large portion of the walls will be saved from destruction. The latest conservation designs have already been prepared, and their execution will begin shortly. The extensive social and professional cooperation that emerged from the activities of the group called Friends of Szádvár, formed more than a decade ago, has greatly contributed to this process. In addition to its presentation, the article highlights the decisions that had a fundamental impact on the latest historic building conservation concept.

■ **Keywords:** Szádvár Castle, characterology of ruins, heritage tourism development, safeguarding castles, National Castle Project, heritage conservation design

■ The modern history of Szádvár Castle is far from being common. The fact that the castle ruin is currently even talked about is mostly due to the more than a decade-long activity of an amateur association for the safeguarding of castles, called Friends of Szádvár, aiming at the castle's preservation and promotion, which has resulted in a broad social and professional cooperation. Not only was their work acknowledged through awards, but also the news of their activity also reached state decision-making circles, as a consequence of which the barely-known Szádvár was included in the National Castle Project.

My lecture at the 2018 TUSNAD conference,³ as well as this study present the brief history of Szádvár Castle, completed with the latest research and architectural design carried out within the National Castle Project.

1 Architect, specialist in the field of historic building conservation, Közti Ltd., Budapest, Hungary.

2 A play on words in reference to a popular children's game, the Hungarian equivalent of King of the Hill or King of the Castle. [ed. note]

3 The lecture was delivered on the second day of the 19th edition of the International Scientific Conference on Theoretical and Practical Issues of Built Heritage Conservation TUSNAD, organised between October 18 and 20, 2018 at Cluj-Napoca, with the topic Built Heritage, an Exceptional Part of Cultural Heritage – Heritage and Protection in the 21st century. Trends and Tendencies. [ed. note]

The barely-known Szádvár Castle

■ The imposing ruins of Szádvár Castle are located in the north-east of Hungary, more precisely east of Aggtelek and about 2 km north from Szögliget Village, in a pristine and beautiful natural environment, on top of a 150-meter high limestone hill. Having a surface area of approx. 11,000 m², the fortification is the largest mediaeval upland castle ruin in Hungary, an immense and coherent archaeological site that is still predominantly waiting to be excavated, as well as a nature reserve. The castle ruins are located on a 178-hectare silvicultural plot. By car, the ruin can be reached from the direction of Szögliget, but only as far as the Salamander House, i.e. the former border guardhouse. From here one needs to walk westward, until the road splits in two on the castle hill's western slope. The southern route leads to the gate of the Upper Castle, while the northern one heads towards the Lower Castle. The Lower Castle can also be reached through the forest, via the educational trail that starts from the Salamander House and goes round the castle hill from the east.

The castle ensemble consists of two parts: the Upper Castle on the hill and the Lower Castle, situated 70 m below, at the northern foot of said hill. The connection between the castle's two parts was once ensured by a ropeway elevator, which has subsequently been destroyed. The walls of the 65×40 m Lower Castle, built between natural rocks, surround two baileys: the northern, lower part has an irregular ground plan, while the southern, upper bailey is square in shape.

The Upper Castle stretches on an area of about 200×85 m, having been formed around four large baileys: the Outer Bailey, Middle Bailey, respectively the Eastern and Western Inner Baileys.

The exact construction date of Szádvár Castle is unknown, but it was probably erected as the result of a royal commission in the area of the former Torna Forest County.⁴ The first written mention of the Arpadian royal castle is found in a 1269 charter relating the conflict between King Béla IV and his son, Duke Stephen. Szádvár also played a role in the civil war, as its disloyal castellan handed over the castle to the troops of King Béla IV. During the last third of the 13th century, presumably until the territorial expansion of Amadeus ABA, which also affected Torna County, Szádvár Castle was owned by the descendants of *comes* Tekus. Following the defeat, by King Charles Robert, of the oligarch from Upper Hungary, Amadeus ABA, Szádvár became and remained a royal domain. In 1407 King Sigismund gave the castle to the BEBEK family as a

⁴ A "forest county" (erdőispánság in Hungarian) was a mediaeval royal administrative unit, established in the Hungarian Kingdom around the end of the 12th century in scarcely populated forest areas. They mostly disappeared around the turn of the 13th and 14th centuries. [ed. note]

■ 1 ábra: Szögliget – Szádvár elhelyezkedése © KELEMEN Bálint Zoltán

■ Figure 1. Szögliget – location of Szádvár Castle © Bálint Zoltán KELEMEN

Alsó-várhoz jutunk. Az Alsó-vár megközelíthető még a Szalamandra-ház-tól a várhegyet keletről megkerülő erdei tanösvényen át is.

A várkomplexum két részből, a hegytetőt elfoglaló Felső-várból és a várhegy északi lábánál 70 m-rel lejjebb elterülő Alsó-várból áll. A két várrész között az összeköttetést egy mára elpusztult felvonó biztosította. A természetes sziklatömbök közé épült, 65×40 m-t befoglaló méretű Alsó-vár falai két udvart zárnak közre: az északi alsó rész szabálytalan alaprajzú, míg a déli felső udvar négyzetes formájú.

A Felső-vár mintegy 200×85 m területen fekszik, amely négy nagy várudvar – Külső-vár, Középső-vár, illetve a Belső-vár keleti és nyugati udvara – köre szerveződően alakult ki.

Szádvár pontos építési ideje nem ismert, feltehetően királyi építés eredményeként jött létre az egykori tornai erdőispánság területén. Az Árpád-kori királyi vár első írásos említése egy 1269-es oklevélből származik, amelyben IV. Béla király és fia, István ifjabb király konfliktusáról olvashatunk. A belháborúban Szádvár is szerepet kapott, ugyanis hűtlen várnagya átadta a várat IV. Béla csapatainak. Szádvár a XIII. század utolsó harmadában, feltételezhetően egészen ABA Amadé Torna megyét is érintő területfoglalásáig a Tekus-leszármazottak birtokában volt. Károly Róbert királynak a felvidéki oligarchával, ABA Amadéval folytatott

■ 1 kép: Szádvár, a Felső-vár keleti része © FÜRJES János

■ Photo 1. Szádvár Castle, the eastern part of the Upper Castle © János FÜRJES

■ **2 kép:** Szádvár, a Felső-vár nyugati része © FÜRJES János
■ **Photo 2.** Szádvár Castle, the western part of the Upper Castle © János FÜRJES

■ **3 kép:** Szádvár, Alsó-vár © FÜRJES János
■ **Photo 3.** Szádvár Castle, Lower Castle © János FÜRJES

győztes harcait követően Szádvár királyi birtokba került és maradt is. 1407-ben Zsigmond király adományként a várat a BEBEK családnak adta. A BEBEK és a SZAPOLYAI-családok között 1470-ben megkötött házassági szerződés értelmében az uradalom később a SZAPOLYAI-család birtokába került. Az 1526-os mohácsi csatavesztést követő zűrzavaros időszakban BEBEK Ferenc újra megszerezte a várat és a hozzá tartozó birtokot a SZAPOLYAI-családtól, majd azt tovább öröközte fiára, BEBEK Györgyre. 1567-ben BEBEK György felesége, PATÓCSY Zsófia feladni kényszerült a várat a SCHWENDI Lázár vezérletével ostromló, túlerőben lévő császári csapatoknak. Az ostromban súlyosan megsérült vár és a hozzá tartozó uradalom ezt követően a Szepesi Kamara tulajdonába került. A bérbeadás feltétele az 1567-es ostrom okozta sérülések kijavítása volt, amely csak lassan haladt, mivel a vár ezt követően több, egymással rendszerint perben álló zálogbirtokosok kezén fordult meg.

A XVII. században Szádvár a végvári rendszer második vonalának tagjaként már nem töltött be jelentős, országos katonai funkciót. A zálogbirtokként 1612–1647 között PETHE Lászlónál, majd örököseinél lévő erősségekben 1633-ban nagyobb lakóépület és védműépítés történt, az ostrom sérüléseit feltehetően csak ekkor javítják ki maradéktalanul. Ezt követően a CSÁKY család, majd 1678-tól ESTERHÁZY Pál birtoka. Az északkeleti országrészben kibontakozó THÖKÖLY Imre vezette felke-

royal donation. The estate later became the possession of the SZAPOLYAI family, pursuant to the marriage contract concluded between the BEBEK and the SZAPOLYAI families in 1470.

In the turbulent times following the 1526 defeat at Mohács, Ferenc BEBEK retrieved the castle, along with its estate, from the SZAPOLYAI family, and then bequeathed it to his son, György BEBEK. In 1567, György BEBEK's wife, Zsófia PATÓCSY, was forced to give up the castle to its overpowering besiegers, the imperial troops lead by Lazarus VON SCHWENDI. The castle, which was heavily damaged in the siege, as well as its estate, became the property of the Spiš Chamber. The condition for its lease was the repair of the damage caused by the 1567 siege, which was advancing at a very slow pace, as during this time the castle passed through the hands of several litigant pledge holders.

In the 17th century, as part of the second line of the country's border defensive system, Szádvár Castle no longer played a significant stately military function. In 1633 a larger residential building was raised and defensive constructions were carried out in the castle, which at that time, from 1612 to 1647, was the pledge property of László PETHE and of his heirs; presumably it was only then that the damages of the siege were fully repaired. Thereafter it became the property of the CSÁKY family and then, from 1678, of Pál ESTERHÁZY. During the uprising in the country's north-eastern part, led by Imre THÖKÖLY, the insurrectionist kuruc troops seized Szádvár in early 1682. Following its retaking (November 5, 1685), as a consequence of the resistance movements, on April 25, 1686 the Viennese Aulic War Council decided to destroy the castle, which probably took place two years later.

Thereafter the castle became a ruin, but the inventories produced after its destruction inform us that the areas surrounding the castle (granges, meadow, fishpond, orchard, various types of gardens, mill, brewery) were undoubtedly still in use in the 18th century, however, the castle itself was no longer renovated.

The border established in the 1920 Treaty of Trianon was drawn near the castle hill. World War II projectiles were also recovered from the castle area. Between 1950 and 1955, the new border guardhouse was built in the valley of the Ménes Stream, at the southern foot of the castle hill. The idea of saving the ruins from destruction was first raised in the 1960s, perhaps due to the impressive sight of the walls after felling the surrounding trees, in preparation for which a geodetic survey covering the entire castle was carried out in 1965. Unfortunately, there are no traces – neither in the archives, nor while examining the stone walls – that would indicate whether there have been any design or preservation works after completing the survey. Around 1990, a caving team cleared the southern part of the castle hill from the newly spreading vegetation.

However, as the castle's territory remained a border area until the early 21st century, it was once again overgrown with vegetation.

Conjoining to save the castle

■ After the 320-year-long dilapidation of the castle, in 2006 the group called Friends of Szádvár was established with the aim of saving and preserving the monumental ruins of Szádvár Castle, with the help of people coming from different parts of the country, of different professions, but who are committed to the cause of castles. As a result of this conjoining, the volunteers cut the vegetation and clear the castle area twice a year, and they participate in the archaeological excavations organised every year in early August. In addition to continually promoting the castle, in 2007 their activities led to a new geodetic survey, and thanks to their successful applications submitted to the National Cultural Fund of Hungary, a total of three bastions and six wall sections have already been saved from destruction.

In addition to the physical preservation of the walls bearing heritage value, the cooperation between the owner of the territory, the nature and historic building conservation authorities, the museum carrying out the archaeological research, the local government, the foundations managing the applications, as well as professionals, civil sponsors, and volunteers, which has formed as a consequence of the group's activities, is as, if not more important.

Perhaps it is also due to this wide-ranging social cooperation that our largest castle ruin was included in the National Castle Project. The aim of the cultural and tourist development to be implemented within this framework is to ensure that the largest possible area of the castle is safe for visiting. As the investment is carried out entirely from domestic sources, it was possible to adapt the initial concepts to the results of the archaeological and architectural research, as well as to those of the load-bearing structural analysis in a flexible way. This has greatly benefited the castle ruin, as, unlike many other forms of financing, it was not mandatory to adhere to the concepts that have emerged in the initial planning phase, but which have inevitably become obsolete after obtaining the research results.

The research

■ The first major research related to the castle's construction was carried out by Mihály DÉTSHY, the results of which were published in 1969 and 2004. He based his essential contribution on archival research, on his on-site observations, as well as on the aforementioned geodetic survey, as no archaeological excavations had been carried out up to that point. The castle's systematic and thoroughly published archaeological research began in 2010 (under the direction of Viktor GÁL,

lés során 1682 elején Szádvárat elfoglalják a kurucok. Visszavétele után (1685. november 5.), az ellenállási mozgalmak hatására a bécsi Udvari Haditanács 1686. április 25-én a vár lerombolásáról dönt, amelyre két év múlva kerülhetett sor.

A vár ezt követően rom, de a pusztulás után keletkezett inventáriummokból tudjuk, hogy a vár körüli területeket (majorságok, kaszáló, halastó, gyümölcsös, különféle típusú kertek, malom, sörfőzőház) a XVIII. században még biztosan használják, magát a várat azonban már nem újítták fel.

A trianoni határt 1920-ban a várhegy közelében húzták meg. A vár területéről II. világháborús lövedékek kerültek elő. 1950–1955 között a várhegy déli lábánál, a Ménes-patak völgyében épült fel az új határőrlelakó. Az 1960-as években merül fel először komolyabban a várrom megmentése – talán az 1960-as fakivágással előtűnő impozáns falak látványa miatt –, amelynek előkészítéseként 1965-ben elkészül egy, a teljes várra kiterjedő geodéziai felmérés. Annak, sajnos, nincs nyoma – sem az archívumokban, sem a kőfalakat vizsgálva –, hogy a felmérést követően tervezésre, illetve állagmegóvó munkákra sor került volna. 1990 körül egy barlangászcsapat megtisztította a várhegy déli részét az újfent elburjánzó növényzettől.

A vár területe a XXI. század elejéig határvonára maradt, amelyet újra benőtt a növényzet.

Összefogás a vár megmentéséért

■ A vár mintegy 320 éven át tartó pusztulása után 2006-ban a Szádvárért Baráti Kör azzal a céllal alakult meg, hogy az ország különböző területeiről érkező, eltérő szakmájú, de a várak iránt elkötelezett várbáratok összefogásával megmentse és ápolja Szádvár monumentális romjait. Az összefogás eredményeként évente két alkalommal önkéntesek sarjazzák és megtisztítják a vár területét, augusztus elején pedig részt vesznek a régészeti feltáráson. Amellett, hogy folyamatosan népszerűsítik a várat, tevékenységük nyomán 2007-ben elkészült egy újabb geodéziai felmérés, illetve a Nemzeti Kulturális Alapnál elnyert pályázataiknak köszönhetően napjainkig három bástya és hat falszakasz menekült meg a pusztulástól.

A műemléki falak fizikai megmentése mellett legalább ilyen fontos – ha nem fontosabb – a baráti kör tevékenysége nyomán kialakuló összefogás a földterület tulajdonosa, a természetvédelmi és műemléki hatóság, az ása-

■ 4 kép: Önkéntesek a feltáráson © KELEMEN Bálint Zoltán

■ Photo 4. Volunteers during the excavation © Bálint Zoltán KELEMEN

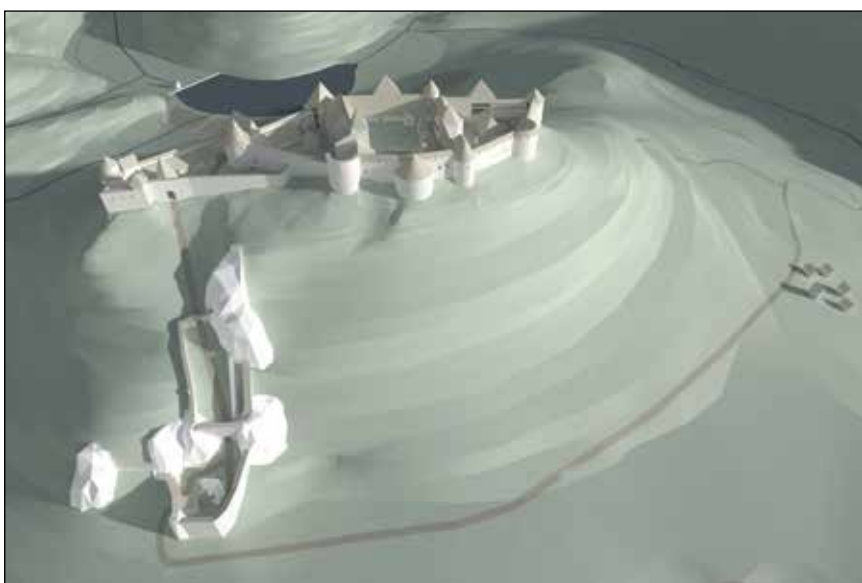

■ **5 kép:** Az összefogás eredménye: rendezett várudvarok, falazáshoz összehordott kövek
© KELEMEN Bálint Zoltán
■ **Photo 5.** The result of the cooperation: ordered baileys, stones gathered for masonry work
© Bálint Zoltán KELEMEN

tást végző múzeum, a helyi önkormányzat, pályázatkezelő alapítványok, szakemberek, civil adományozók és önkéntesek között.

Talán ennek a széles körű társadalmi összefogásnak is köszönhető, hogy legnagyobb romvárunk bekerült a Nemzeti Várprogramba. Az ennek keretében megvalósuló kulturális és turisztikai fejlesztés célja, hogy a vár területe a lehető legnagyobb mértékben, biztonságosan legyen látogatható. Mivel a beruházás tisztán hazai forrásból valósul meg, így lehetőség nyílt a kezdeti elképzeléseket rugalmasan a régészeti, építészettörténeti kutatás, illetve a tartószerkezeti vizsgálat eredményeihez igazítani. Mindez a romvár javára vált, mivel – több egyéb finanszírozási formával ellentétben – itt nem kellett a kezdeti tervfázisban felmerült, a kutatási eredmények alapján később óhatatlanul elavulttá váló elképzeléshez ragaszkodni.

■ **2 ábra:** Elméleti rekonstrukciós modell északról, 1686 © KELEMEN Bálint Zoltán
■ **Figure 2.** Theoretical reconstruction model, viewed from north, 1686 © Bálint Zoltán KELEMEN

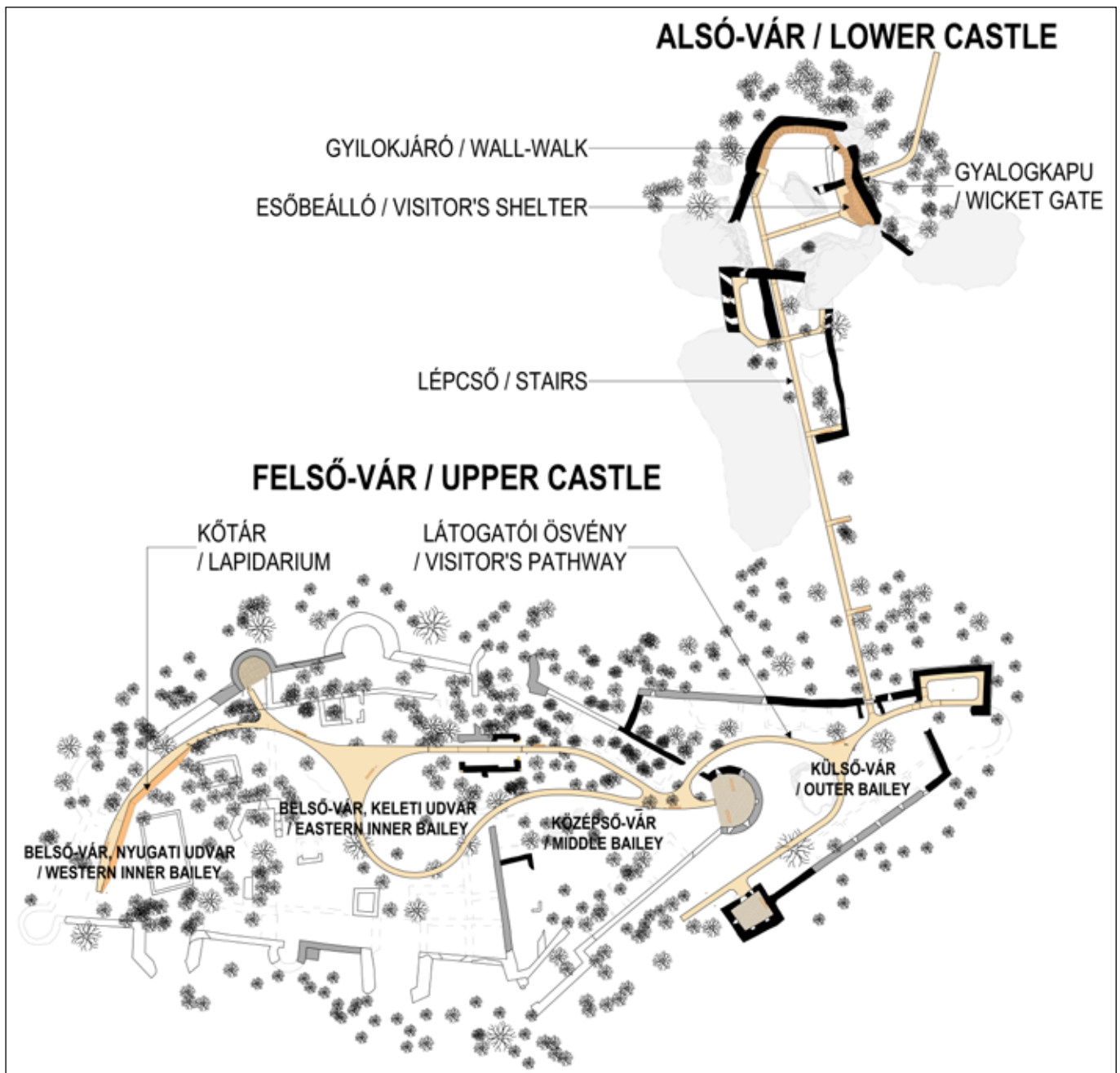
archaeologist at the Ottó Herman Museum in Miskolc), in the form of planned excavations, as well as through preventive excavations and archaeological observations while surveying the preservation works carried out by the aforementioned group. In the course of the research, based on the approximately 45 trenches that were excavated by the end of 2017, our knowledge related to the castle has been greatly increased. Thus, in 2014 we were able to create the castle's first volume reconstruction model on the basis of these archaeological findings, as well as on the 2007 geodetic survey.

The design phase implemented within the National Castle Project was preceded by a several-months-long archaeological excavation in 2018. During this period, the surface of the researched area – which affected the planned intervention areas – was extended by an additional 26 trenches. The results of the archaeological excavations required the re-evaluation of our hypothesis regarding the castle's construction, since several unforeseen wall masses were discovered in unexpected places, which were not anticipated at all on the basis of the mediaeval written and pictorial sources. Perhaps the most remarkable of these are the gate of the Lower Castle (instead of a large cart gate on the western side, we found a wicket gate on the eastern side) and the wall crowning type of the Lower Castle (instead of a wall with battlements, the findings suggest the former existence of a covered wall-walk, with straight wall crowning and keyhole-shaped arrow-slits). Unfortunately, during the archaeological excavation, several wall crownings could not be examined, due to their dangerous state of preservation, which will take place during the implementation phase, after being propped.

In parallel with the excavations, we have re-examined and analysed, using the method of source criticism, the currently known 16 inventories, 12 letters, two land terriers, five historical maps, six historical floor plans, 12 vedute, as well as the period photographs available from 1965. The periodisation ground plan regarding the castle's construction history was completed, and the construction periods and names of several elements were specified.

As a summation of the research work, we have also "updated" our theoretical reconstruction model that presents the castle's last, pre-destruction phase, which synthesizes the results of the previous research. The model displays the last construction period (1686), in line with the level of research and to the degree of our accumulated information. Modelling earlier periods or creating a more detailed model would have been misleading, due to our current lack of knowledge. Preparing the theoretical reconstruction model served several research and design purposes:

– It served as an excellent tool for the spatial summation of the scientific

■ **3 ábra:** Átnézeti alaprajz a Nemzeti Várprogram keretében készülő fejlesztésekkel © KELEMEN Bálint Zoltán
■ **Figure 3.** Site plan with the developments prepared in the framework of the National Castle Project © Bálint Zoltán KELEMEN

Kutatás

results and for inspecting the functional relations of the rooms described in the inventories.

- It provided an opportunity, prior to the start of the design, thus already during the research phase, for weighing the possibility of an authentic reconstruction for each architectural element, as well as the possible reconstruction's justification and scientific validity, which we took into account during the design process.
- It served as a point of reference for determining the exact location of certain architectural features (openings, slabs) that have already been

■ A vár első jelentős építéstörténeti kutatását DÉTSHY Mihály végezte, amelynek eredményét 1969-ben és 2004-ben is publikálta. Hiánypótló építéstörténeti művének az alapja levéltári kutatás, helyszíni megfigyelés és a fent említett geodéziai felmérés volt, régészeti feltárás ekkor még nem történt. Rendszeres, jól publikált régészeti kutatás (a miskolci Herman Ottó Múzeum régésze, GÁL Viktor irányításával) 2010-től történik a vár területén tervásatás, illetve a baráti kör állagmegóvó munkáit kísérő régészeti megfigyelések és megelőző feltárások formájában. Mindezek során a 2017-ig bezáróan nyitott, mintegy 45 darab kutatóárok alapján jelentősen pontosodtak a várra vonatkozó ismereteink. Ezen régészeti eredmények és a 2007. évi geodéziai felmérés alapján 2014-ben elkészítettük a vár első tömegrekonstrukciós modelljét.

■ **6 kép:** Romkarakterek – az Alsó-vár masszív fala és sziklái
© KELEMEN Bálint Zoltán

■ **Photo 5.** *Ruin characteristics – the massive wall of the Lower Castle and its rocks*
© Bálint Zoltán KELEMEN

■ **7 kép:** Ligetes-parkos romvár © KELEMEN Bálint Zoltán

■ **Photo 7.** *Castle ruin with its grove- or park-like area*
© Bálint Zoltán KELEMEN

A Nemzeti Várprogram keretében zajló tervezést 2018-ban több hónapos régészeti feltárás előzte meg. E során a kutatott terület nagysága – amely a tervezett beavatkozási területeket érintette – további 26 kutatóárokkaal bővült. A régészeti feltárások eredménye nyomán át kellett értékelni a várra vonatkozó építéstörténeti elképzelésünket, hiszen több esetben nem várt volumenű falak kerültek elő váratlan helyeken, amelyekre a középkori írott és képi források alapján egyáltalán nem számítottunk. Közülük talán a leginkább figyelemre méltó az Alsó-vár kapuja (a nyugati oldal nagy szekérkapuja helyett a keleti oldalon egy kisméretű gyalogkapu került elő) és az alsó-vári falkorona típusa (pártázatos várfal helyett feltehetően fedett gyilokjárós várfal lehetett itt, egyenes falkorona-lezárással és kulcslyuk alakú lőrésekkel). Sajnos a régészeti feltárás során több falkorona – annak veszélyes állapota miatt – nem volt vizsgálható. A feltárás ezekben az esetekben a stabilizáló dúcolatok elkészülte után, a kivitelezési munkák során fog megtörténni.

A feltárásokkal párhuzamosan újra megvizsgáltuk és forráskritikai módszerrel elemeztük a jelenleg ismert 16 db inventáriumot, a 12 db levelet, 2 db urbáriumot, 5 db történeti térképet, 6 db történeti alaprajzot, 12 db vedutát, illetve az 1965-től rendelkezésre álló archív fotókat. Elkészült a vár építéstörténeti periodizációs alaprajza, valamint több objektum építési kora és elnevezése pontosodott.

A kutatómunka összegzéseként a vár utolsó, pusztulás előtti építési periódusát bemutató elméleti rekonstrukciós modellünket is „frissítettük”, amely az eddigi kutatások eredményeit szintetizálja. A modell a kutatás szintjéhez, az ismeretanyaghoz igazodóan az utolsó építési periódust (1686) jeleníti meg tömegmodellszinten. Korábbi periódusok modellezése, illetve részletgazdagabb modell készítése az ismerethiány miatt jelenleg még félrevezető lett volna. Az elméleti rekonstrukciós modell elkészítése több kutatási és tervezési célt is szolgált:

- A tudományos eredmények térbeli összegzéséhez és az inventáriumokban leírt helyiségek funkcionális kapcsolatainak ellenőrzéséhez szolgált kiváló eszközként.
- A tervezés megkezdése előtt, még a kutatás szakaszában eldönthető volt objektumként a hiteles rekonstrukció lehetősége, ennek alátámasztottsága, tudományos szempontú realitása, amelyet a tervezés során figyelembe vettünk.
- Támpontul szolgált a mára már elpusztult építészeti részletek (nyílások, födémek) helyének meghatározásához, így a statikai megerősítés

destroyed, thus we could take care, when designing the structural reinforcement, not to hinder the subsequent reconstruction of authentic details.

- The modelling also involved the localisation of the mediaeval elements around the castle (fishpond, game preserve, grange buildings, orchard, etc.), as these were once an integral part of the castle. Thus, the research gave rise to the possibility of moving the castle ruin on one plot with a number of its former dependencies during a future regulation of the castle's plot, allowing for their joint development.

The research results were summarised in the Scientific Documentation of Construction History, which is part of the design documentation, in accordance with the Hungarian legal regulations. Furthermore, we have also prepared a Value Inventory and Researcher's Conservation Proposal for the entire castle. In addition to the written, drawing, and photographic documentation of the still visible individual features (used materials, typical walls, slabs, opening types, other structures, furnishing, etc.) found in the latter document, the contents of which are also regulated by law, it also contains the historic building conservation aspects to be observed during the implementation works.

The survey and load-bearing structural analysis

- The design process of the development carried out within the National Castle Project and the archaeological research were preceded by a geodetic survey conducted with 3D spatial scanning technology in March and April of 2018. The laser scanning, which was carried out before vegetation growth, covered the entire castle area,

producing a coloured, digital point cloud that recorded the castle's state prior to the intervention with high precision (average point density of 10-20 mm) and as authentic as possible in terms of scientific accuracy. Detailed 2D elevation survey drawings, created based on the point cloud, were carried out only of the elements affected by the intervention.

However, we have completely updated the castle's ground plan, as it will serve as base map for future archaeological excavations. During the processing of the point cloud, I thought it important that the 2D survey drawings be made by the architect in charge of designing, as he was the one with the knowledge to interpret the architectural elements, and thus got acquainted with and "learned about" the individual wall ruins and their unique characteristics in depth.

Since the laser scanning survey preceded the archaeological research, we expected that the survey drawings of the individual elements will need to be updated after the archaeological excavation. The connection between the archaeological survey drawing, also based on the geodetic survey, and the spatial scanning was provided by the geodetic reference network set up by the geodesists and retained during the excavation works.

The laser scanning point cloud was highly useful in the course of the load-bearing structural design as well. With the aid of the high-density point cloud, the structural designer was informed, with high accuracy, about the true structural cross-section of the elements that were considered to be dangerous, as well as on the walls' degree of leaning. By taking these into consideration, a load-bearing structural "hazard map" was drawn up, supplemented with a soil mechanics assessment, which identified particularly dangerous areas. The route of the visitor's pathway was also determined based on this map, so as to avoid the walls that, due to financial reasons, were not included in

tervezése során figyelemmel tudtunk lenni arra, hogy a későbbiekben ne akadályozzuk a hiteles részletek visszaépítését.

- A modellezés kiterjedt a vár körüli középkori objektumok (halastó, vadaskert, majorsági épületek, gyümölcsösök stb.) lokalizálására is, hiszen ezek a vár elválaszthatatlan részei voltak egykoron. Ezzel a kutatással lehetőség nyílt arra, hogy a vár saját telkének jövőbeli ki-
szabályozása során a várrom számos egykori tartozékával együtt egy telekre kerüljön, lehetőségét biztosítva azok együttes fejlesztésére.

A kutatási eredményeket a magyar jogszabályi előírásoknak megfelelő, a tervdokumentáció részét képező Építéstörténeti tudományos dokumentációban foglaltuk össze. Emellett elkészítettük a teljes vár Értékleltár és kutatói helyreállítási javaslatát is. Ez utóbbi, szintén jogszabályban meghatározott tartalmú munkarész a látható egyedi jelenségek (alkalmazott anyagok, jellemző fal, földem, nyílástípusok, egyéb szerkezetek, berendezések stb.) objektumonként történő írásos, rajzi és fotódokumentálásán túl tartalmazza a helyreállítás során betartandó műemlékvédelmi szempontokat is.

Felmérés és tartószerkezeti vizsgálat

■ A Nemzeti Várprogram keretében megvalósuló fejlesztéstervezést és régészeti kutatást 2018 március-áprilisában 3D-térszkennelési technológiával elvégzett geodéziai felmérés előzte meg. A növényzet sarjadása előtt végzett lézerszkennelés kiterjedt az egész vár területére, amelynek színezett, digitális pontfelhőállománya nagy pontossággal (átlagos pontsűrűség 10-20 mm), tudományos szempontból is a lehető leghitelesebben rögzítette a vár beavatkozás előtti állapotát. A pontfelhőállomány alapján részletes 2D-homlokzati felmérési rajz csak a beavatkozással érintett objektumokról készült. A vár alaprajzát azonban teljes egészében aktualizáltuk, hiszen ez az alaprajz lesz a jövőben a régészeti feltárások alaptérképe is. A pontfelhőállomány feldolgozása során fontosnak tartottam, hogy a 2D-felmérési rajzokat maga a terveket készítő építész végezze, hiszen ő rendelkezik az építészeti jelenségeket értelmezni tudó ismerettel, illetve ezáltal alaposan megismeri, „megtanulja” az egyes romfalakat és azok egyedi jellegzetességeit is.

Mivel a lézerszkenneléses felmérés megelőzte a régészeti kutatást, ezért számítottunk rá, hogy egyes objektumok felmérési rajzát a régészeti feltárás után aktualizálni kell majd. A szintén geodéziai felmérés alapján készített régészeti felmérési rajz és a térszkennelés közötti kapcsolódási pontot a geodéták által kitűzött és a feltárási munkák során megőrzött geodéziai alaphálózattal adta.

■ **8 kép:** Kílátás délkeletre © KELEMEN Bálint Zoltán
■ **Photo 8.** View towards south-east © Bálint Zoltán KELEMEN

■ **9 kép:** Az Alsó-vár a tervezett gyilokjáróval és esőbeállóval.
Látványterv © KELEMEN Bálint Zoltán
■ **Photo 9.** The Lower Castle with the designed wall-walk and visitors' shelter.
Perspective © Bálint Zoltán KELEMEN

■ **10 kép:** A Külső-vár főkapu-konzerválása, információs tábla. Látványterv © KELEMEN Bálint Zoltán
■ **Photo 10.** Preservation of the main gate in the Outer Bailey, information board. Perspective © Bálint Zoltán KELEMEN

A lézerszkennelés pontfelhőjének a felhasználása a tartószerkezeti tervezés során is kiemelkedő fontosságú volt. A nagy sűrűségű pontfelhőállomány alapján a veszélyesnek ítélt objektumok valós szerkezeti keresztmetszetről, a falak dőléséről rendkívül pontos képet kaphatott a tartószerkezet tervező. Ez alapján készült el – kiegészítve talajmechanikai szakvéleménnyel – egy tartószerkezeti „veszélytérkép”, amely kijelölte a különösen veszélyes helyeket. Ennek a térképnek figyelembevételével határoztuk meg a látogatói útvonal nyomvonalát is, elkerülve a pénzügyi okok miatt beavatkozással jelenleg nem érintett, de továbbra is veszélyes falakat.

Romkarakterológiai vizsgálat

■ A romkarakterológiai vizsgálat célja, hogy a tervezett és meglévő karakterelemek erősítsék, szervesen kiegészítsék egymást, ezzel teremtve meg egyfajta kontinuitást régi és új között. A műemlékvédelmi szakmérnöki szakdolgozatomban kidolgozott romkarakterológia a harmónia-keresésről szól, annak „tudományos” eszközökkel történő leírása, amely nem teszi le a voksát egyik helyreállítási módszer mellett sem: harmonikus lehet egy romból kiépülő rekonstrukció, egy kortárs kiépítés, egy konzerválás is. A karakterológiai vizsgálatom módszertani előzményének CSÁGOLY Ferenc és munkatársainak 1992-ben született karakterológiai műve (*Budapest: karakterterv metodika*) tekinthető. Ebben a kiváló műben a kutatók felismerték, hogy a karakter nem csupán materiához kötődik, hanem számos hangulati-érzelmi elemet is magában hordoz, ráadásul időben változik, csakúgy, mint esetünkben maga a rom is, amely egy korábbi épület pusztulásával alakult ki. Az épületre jellemző épített karakterelemek (pl. határozott, szabályos formák) a rommá válás során fokozatosan eltűntek, túlsúlyba kerültek a pusztuláshoz köthető karakterjegyek (szabálytalan, töredékes formák, elburjánzó növényzet stb.). A pusztulás karaktereit a legkisebb emberi (régészeti és építőtevékenység) már megváltoztatja, a materián újból épített karakterjegyek jelennek meg. Az, hogy milyen az újonnan megjelenő karakter, nem csupán az anyagban rejlő lehetőségektől függ. Nagy szerepe van a materiától független, úgynevezett immateriális hatásoknak is, mint például a beruházás célkitűzése, a jogszabályi lehetőségek, rendelkezésre álló pénzügyi forrás stb. Egy egyszerű

■ **11 kép:** Az Alsó-vár és a Felső-vár közötti tervezett lépcső. Látványterv © KELEMEN Bálint Zoltán
■ **Photo 11.** The stairs designed between the Lower and Upper Castles. Perspective © Bálint Zoltán KELEMEN

the current intervention and are still dangerous.

Analysis regarding the characterology of ruins

■ The purpose of the analysis regarding the characterology of ruins is for the planned and the existing characters to enhance and complement each other in an organic way, creating a certain kind of continuity between old and new. The characterology of ruins, developed in my thesis for the specialisation in the field of historic building conservation, is aimed at the search for harmony and its description with “scientific” means, without making a stand for any of the conservation methods: the reconstruction of a ruin, a contemporary construction, or a conservation work can all be harmonic. The methodological foundation of my analysis was provided by the characterological work of Ferenc CSÁGOLY and his colleagues from 1992 (*Budapest: karakterterv metodika*), in which the researchers have recognised that character is not only bound to matter, as it also carries a number of psycho-intellectual elements, moreover, it changes over time, in the same way that, in our case, the ruin itself changes, coming into being by the destruction of a former building. The typical characters of a building (e.g. definite, regular shapes) gradually disappear during the dilapidation process, i.e. the process of becoming a ruin, and the characters associated with destruction (irregular, fragmented shapes, flourishing vegetation, etc.) start to prevail.

The characteristics of destruction can be altered by the smallest human (archaeological and construction) intervention, reintroducing in the material the presence of built characteristics. What the newly appearing character will be like depends not only on the potential found within the material, as non-material, so-called intangible effects, such as the objective of the investment, the legal possibilities, the available financial resources, etc., have a great role to play as well. To give a simple example from Szádvár Castle: the members of the Friends of Szádvár carry out the wall preservation in sections of 10 m, because they are able to provide financial coverage for conserving only a wall of such length.

Unlike many of our castles from the region, Szádvár still strongly maintains the naturalistic ruin character that it gained with its destruction, which was left deliberately unaltered by the archaeological excavations and wall preservation works of the recent years. Today, the castle displays a unified character, which is based on the dominant presence of limestone (via the masonry and the material of the castle hill), on the massive castle walls and rocks that emanate strength even in their fragmented, ruined state, as well as on the park-like character of the area. The imposing walls and rocks of the Lower Castle were revealed as a result of felling prior to the archaeological excavation carried out in this part of the castle.

The design

■ As of yet, the authentic reconstruction of the buildings is not possible on the basis of the results of the archaeological excavations and of the research related to its construction history. However, the possibility of reconstruction still stands; its earliest target area might be the Lower Castle, insofar as the wall crownings that could not be investigated due to their life threatening state, as well as the entire bai-

szádvári példával élve: a baráti kör tagjai azért végeznek alkalmanként állagvédelmi munkákat kb. 10 m hosszú falszakaszokon, mert ekkora fal helyreállításához tudnak pénzügyi fedezetet biztosítani.

Szádvár több környékbeli várunkkal ellentétben még erősen őrzi a pusztulással fennmaradt naturalisztikus romjelleget, amit az elmúlt évek régészeti feltárásai és falkonzerváló munkái szándékosan nem változtattak meg. A vár ma egységes karaktert mutat, amelynek alapja a dominánsan jelen lévő mészkő anyag (falazat és a várhegy anyaga is ez), a töredékes romformák, a romos állapotban is masszív, erőt sugárzó várfalak és sziklatömbök, valamint a terület parkos jellege. Az Alsó-vár impozáns falai és sziklatömbjei a várrész régészeti feltárását megelőző fakivágás eredményeként tárultak fel.

Terv

■ A régészeti feltárások és az építéstörténeti kutatások eredményei alapján épületek hiteles rekonstrukciója jelenleg még nem kísérelhető meg. A rekonstrukció lehetősége azonban továbbra is fennáll, ennek a legkorábban megvalósítható célterülete az Alsó-vár lehet, amennyiben az életveszély miatt még nem vizsgált falkoronák és a teljes várudvar feltárára kerülnek. A kőrestaurátori szakvélemény alapján egyes nyílásokon hiteles (rész)rekonstrukciók már most is megvalósíthatók.

A konferencián bemutatott, a Nemzeti Várprogram keretében a közeljövőben megvalósuló beruházás célja a vár kulturális, örökségvédelmi és turisztikai fejlesztése. A beavatkozás gerincét egy biztonságos látogatói útvonal kialakítása és a várfalak mintegy 440 m hosszon történő stabilizálása – konzerválása, illetve rejtett megerősítő szerkezetek alkalmazása – adja. A konzerválás, védőkorona-ráfalazás során cél a várban korábban is használt konzerválási módszer követése az egységes építészeti megjelenés biztosítása érdekében. Kivágásra csupán a falakat közvetlenül veszélyeztető és a használatot akadályozó fák kerülnek, a terület mára kialakult romos, ligetes-parkos jellege mint domináns karakterjegy továbbra is megmarad.

Az új gyalogos útvonal bevonja a vár vérkeringésébe az eddig méltatlanul elfeledett Alsó-várat is, illetve kivezet a legszebb kilátással rendelkező helyekre. A romvár megközelítése – egészen addig, amíg el nem készül a Felső-vár teljes déli várfalának stabilizálása – a Szalamandra-háztól a várhegyet keletről megkerülő tanösvényről letérve, az Alsó-váron keresztül történhet. Ezzel az Alsó-vár lesz a szabadon látogatható várkomplexum fogadópontja, ahol rendelkezésre áll majd egy esőbeálló is a várba látogatók számára. Ugyanitt egy

■ **12 kép:** A tervezett Belső-vár nyugati udvara a kőtár építményével. Látványterv © KELEMEN Bálint Zoltán
■ **Photo 12.** The designed Western Inner Bailey with the building of the lapidarium. Perspective © Bálint Zoltán KELEMEN

■ **13 kép:** Belső-vár, nyugati udvar, kilátópont. Látványterv © KELEMEN Bálint Zoltán
■ **Photo 13.** The Western Inner Bailey, lookout point. Perspective © Bálint Zoltán KELEMEN

tölgyfa gyilokjárón bejárható lesz a 8–12 méter magasan fennmaradt, hatalmas sziklatömbök közé beékelt keleti és északi várfal falkoronája.

Az Alsó-várból az egykori „Csiga” nyomvonalán haladva, pihenőterületekkel sűrűn kísért lépcsőn jutunk majd fel a Felső-várba. A vár keleti végén, a Német-bástyán, északi oldalán, a Szabó-ház melletti bástyán (korábbi elnevezésekben Csonka-bástya), míg nyugati végén, a délnyugati bástya előterében kilátópont létesül. A Lisztes-bástya és a Külső-vár főkapujának belsejében pedig további sík pihenőterületek készülnek, amelyek kisebb várbeli rendezvényekre is jól hasznosíthatók.

A látogatói útvonal a továbbra is veszélyes falaktól, pincéktől, ciszternáktól védőtávolságot tart. A Belső-vár nyugati váruvarában lévő Sybilla-pince mellett a terepi és régészeti adottságok miatt az út egy szakaszon védőtávolságon belül halad el. Itt a védőkorlát szerepét egy hosszú, karakteres, faanyagú kőtárépitmény látja el, amelynek a megépülte egyúttal egy régi örökségvédelmi „adósságot” is leró: végre bemutatható lesz fedett helyen a várban évszázadok óta szétszórva heverő, nagyszámú és nagyméretű faragott kőanyag.

A ligetes-fás romterületen új elemként jelennek meg a pihenőpadok, az információs táblák, a zászlótartó rudak, a kőtár, az esőbeálló és a gyilokjáró. Ezek létjogosultságát a „kortárs” használat indokolja: a váraknak ma már nem védelmi, hanem örökségturisztikai szerepe van, ezen elemek az idelátogató turisták tájékoztatását, kényelmét szolgáló eszközök. Az elpusztult alsó-vári gyilokjárónak ma már csupán a nyomvonala ismert, azonban a romfalak eredeti helyére történő „visszaépítése” mégis indokolt: különleges kilátást biztosít, illetve valós képet ad a látogatóknak az egykori várfalak magasságáról, a várrész méretéről. Az új elemek kialakításai – a középkori vár szerkezeteihez hasonlóan – egyszerűségekre törekvő, masszív, erőt sugárzó szerkezetek. Megjelenésük azonban szándékoltan kortárs formavilágú, ami a régi és új elemek közötti megkülönböztetés műemlékvédelmi igényét biztosítja. A tölgyfa használata pedig nem csupán a történeti-természeti környezetbe való illeszkedést szolgálja, hanem mint tradicionális középkori építőanyag az egykori épület irányába is gesztust tesz, építészeti kontinuitást teremt.

A vár jövője

■ Szádvár modern kori története egy újabb fejezetéhez érkezett, hamarosan kezdetét veszi a tervek kivitelezése, megvalósítása. A jelenlegi fejlesztés azonban korántsem tekinthető végállomásnak. Sokkal inkább a jövő építése, egy következő jelentős előrelépés a vár megmentése irányába, ami által a későbbiekben akár már nagyobb mértékű kiépítések is helyet kaphatnak. A vár méreténél fogva azonban nehezen képzelhető el, hogy egyszerre, egy ütemben valósuljon meg a teljes helyreállítás. A további fejlesztések során – legyen szó hiteles rekonstrukcióról vagy kortárs jellegű kiépítésről – a műemlékvédelmi szempontok mellett szem előtt tartandó, hogy minden ütem lezárulta után a vár mint egységes építészeti mű harmonikus egész alkosson.

„Tiéd a vár!” – a Szádvárért Baráti Kör jelmondata kifejezi, eddigi tevékenységük pedig jól példázza, hogy egy műemlék mindannyiunké, a Tiéd is, érdemes tenni a megmentésért!

Könyvészet/Bibliography

■ CSÁGOLY Ferenc, CSUPORTNÉ TÁTRAI Judit, KISS Katalin, HAJNÓCZI Péter, KAPITÁNY József, KARÁCSONY Tamás, KUND Ferenc, MEGGYESI Tamás & PÁLFY Sándor. 1992a. *Budapest: karak-terterv metodika*. Budapest: Építész Stúdió 11. Kft.

ley will be uncovered. Authentic (partial) reconstructions of some of the openings are possible even now, on the basis of the Stone Conservation Assessment.

The aim of the investment presented at the conference and to be implemented in the near future within the National Castle Project is the cultural, heritage conservation, and tourist development of the castle. The backbone of this intervention is the creation of a safe visitor's route and the stabilisation, i.e. the preservation and reinforcement with the use of hidden structures, of the castle walls on a length of about 440 m. During the preservation work and the building of the protective crowning, the goal is to continue using the preservation methods previously implemented in the castle, to ensure a unified architectural appearance. Only the trees that endanger the walls directly and that obstruct their use will be felled, and the area's ruinous, grove- or park-like quality will remain the dominant character trait.

The new pedestrian route will incorporate the so far undeservedly undervalued Lower Castle into the castle's circulation and will lead to the areas that have the most beautiful views. Reaching the castle ruins – until the reinforcement of the entire southern wall of the Upper Castle is completed – will be possible through the Lower Castle, by going off the educational trail that starts from the Salamander House and goes round the castle hill from the east. Thus, the Lower Castle will be the reception area of the freely accessible castle ensemble, where a visitors' shelter will be available for the tourists. In the same area, the wall crowning of the eastern and northern castle wall, preserved to a height of 8-12 m and wedged between enormous rocks, will be accessible via an oak wall-walk.

The Upper Castle will be reachable via the stairs provided with frequent resting areas, heading from the Lower Castle on the trail of the former “Csiga”.⁵ Lookout points will be set up at the castle's eastern end, on the German Bastion, at its northern end, on the bastion next to the Tailor's house (formerly named Truncated Bastion), as well as at its western end, in the foreground of the south-western bastion. Moreover, further resting areas, with levelled surfaces, will be created inside the Flour Bastion and the Outer Bailey's main gate, for use during smaller events in the castle.

The visitors' route will keep a protective distance from the still dangerous walls, cellars, and cisterns. In the Western Inner Bailey, next to the Sybilla cellar, due to the terrain's characteristics and the archaeological features, the pathway passes, on a section, within the protective distance. Here, the role of guardrail will be played by the long, striking timber

⁵ The Hungarian word csiga has several meanings, most often it denotes a snail, but here it refers to the pulley of the ropeway elevator. [ed. note]

building of the lapidarium, the construction of which settled, at the same time, an old “debt” of heritage conservation: a great number of large carved stones, laying scattered in the castle for centuries, can finally be displayed in a covered area.

The benches, information boards, flagpoles, the lapidarium, the visitor's shelter, as well as the wall-walk will be introduced as new elements in the grove-like, wooded ruin area. Their presence is justified by the “contemporary” use: the castle no longer plays a defensive, but rather a heritage tourist role, and these elements constitute the means of informing and providing comfort for visiting tourists. Nowadays, only the trail is known for the destroyed wall-walk of the Lower Castle, however, its “reconstruction” on the ruined walls' original location is still justified: it offers a spectacular view and gives the visitor a real picture of the former castle walls' height and of the size of this part of the castle. The design of the new elements – similarly to the mediaeval castle's structures – takes the form of massive structures that emanate power and strive for simplicity. Their appearance, however, is deliberately contemporary, which provides the historic building conservation requirement of distinction between the old and new elements. Furthermore, the use of oak serves not only the structure's integration in the historical and natural environment, but, as a traditional mediaeval building material, it is also a gesture made towards the former building, creating architectural continuity.

The castle's future

■ Szádvár Castle has arrived at a new chapter of its modern history, as the implementation, the carrying out of the designs is about to begin. However, the current development is far from marking the end of the road. Rather, it stands for building the future, being another major forward step in saving the castle, which will set the foundations for further, perhaps even larger developments later on. However, due to the castle's size, it is difficult to imagine that a full conservation would be possible to perform at once, in a single phase. In the course of further development – whether in the form of authentic reconstruction or that of contemporary construction – it is important to keep in mind, besides the aspects related to historic building conservation, that after completing all the stages, the castle should constitute a harmonious whole, as a unified architectural work.

“The castle is yours!” – the motto of the Friends of Szádvár expresses it, and their activity so far has exemplified well that a historic building belongs to all of us, and that it is worth acting for its safeguarding!

- CSÁGOLY Ferenc, CSUPORTNÉ TÁTRAI Judit, KISS Katalin, HAJNÓCZI Péter, KAPITÁNY József, KERÉKES György, MEGGYESI Tamás & PÁLFY Sándor. 1992b. *Budapest: karaktértérkép, értékkataszter*. Budapest: Építész Stúdió Kft.
- DÉTSHY Mihály. 1969. Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve VIII*: 143–186.
- DÉTSHY Mihály. 2004. *Szádvár*. Perkupa: Galyasági Településszövetség.
- GÁL-MLAKÁR Viktor. 2010. Komlóska-Pusztavár, Szádvár, Füzér. Régészeti kutatásaim Borsod-Abaúj-Zemplén megye váraiban. *Castrum* 1: 72–78.
- GÁL-MLAKÁR Viktor. 2011. Szögliget-Szádváron végzett állagvédelmi munkák módszerei és tapasztalatai. In: *Váarak nyomában – Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*, szerk. TEREI György, KOVÁCS Gyöngyi, DOMOKOS György, MIKLÓS Zsuzsa & MORDOVIN Maxim, 63–72. Budapest: Castrum Bene Egyesület – Civertan Grafikai Stúdió.
- GÁL-MLAKÁR Viktor. 2012. Régészeti kutatás Szádvár keleti várrészében, 2011. *Castrum* 1–2: 80–87.
- GÁL-MLAKÁR Viktor. 2013. Szádvár 2012. évi kutatásáról. *Castrum* 1–2: 132–135.
- GÁL Viktor. 2014. Szádvár 2013. évi régészeti kutatásának eredményei. *Castrum* 1–2: 110–114.
- GÁL Viktor. 2015. Jelentés Szádvár 2014. évi régészeti kutatásáról. *Castrum* 1–2: 119–122.
- GÁL Viktor. 2016a. Szögliget-Szádvár régészeti kutatásának újabb eredményei. *Castrum* 1–2: 139–146.
- GÁL Viktor. 2016b. Adatok Szádvár 1567-es ostromához. *Váarak, kastélyok, templomok – Évkönyv*: 80–85.
- GÁL Viktor. 2017. Szögliget-Szádvár 2016. évi tervátvitelének eredményei. *Castrum* 1–2: 123–130.
- GÁL Viktor. 2018. Szádvár 2017. évi régészeti kutatásának eredményei. *Castrum* 1–2: 141–148.
- GÁL Viktor & KELEMEN Bálint Zoltán. 2014. Ledentu 3D-ben – Szádvár tömegrekonstrukciós kísérletének forrásai és látványvilága. *Archeologia – Altum Catrum Online*. <http://archeologia.hu/content/archeologia/257/szadvaar-kelemen-gal-2.pdf> (letöltve 2019 májusa).
- HALÁSZ Ágoston. 2004. Szögliget – Szádvár. *Castrum Bene Egyesület Hírlevele. Túravezető*: 22–24. Miskolc: Castrum Bene Egyesület.
- JOÓ Tibor. 1964. Az alig ismert Szádvárról. *Borsodi Szemle* 1.
- JUHÁSZ Árpád. 1969. Szádvár falainál. *Természet Világa* 100/6: 257–258.
- KOMJÁTI Zoltán Igor. 2013. „... Isten tudja, leszen-e ebből a nyavajából valaha felvirradásunk...” Terbóts István szádvári tisztartó levelei Koháry István füleki várkapitánynak 1678-ban. *Castrum* 1–2: 79–95.
- KELEMEN Bálint Zoltán. 2011. Romkarakterológia. In: *Az épített örökség védelmében*, ed. FERCH Magda, 196–202. Budapest: Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia.
- KELEMEN Bálint Zoltán. 2012. *Bevezetés a Romkarakterológiába*. Budapest: Históriaantik Könyvkiadó.
- KELEMEN Bálint Zoltán. 2017a. Röviden a romkarakterológiáról. *Váarak, kastélyok, templomok – Évkönyv*: 36–39.
- KELEMEN Bálint Zoltán. 2017b. Állagmegóvási munkák Szádváron. *Váarak, kastélyok, templomok – Évkönyv*: 110–111.
- MAJOR István. 1981. Szádvár és faluja, Szögliget. *Élet és Tudomány* 36/16: 504–505.
- PURUCZKI Béla. 1972. Szádvár. Szép hazánkat járva. *Élet és Tudomány* 27/52: 2478–2481.